

**PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÁ PARTIZÁNSKÁ BRIGÁDA JANA ŽIŽKY
Z TROCNOVA V JUGOSLÁVII V MATERIÁLECH ARCHIVU SVAZU
ČECHŮ V REPUBLICE CHORVATSKO**

PAVEL ZONA

The article deals with the role played by members of the Czech ethnic minorities resident in Croatian Slavonia in the first half of the 20th century. It points to the problems associated with their status within the Florida Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in the interwar period. Dedicated to their share in the liberation of Yugoslavia from the Fascists and the role of the colonization of the Czechoslovak border. The emphasis is mainly on the disputed or unclear points in the history of this entity.

Key words: Slavonia; Czech minority; guerilla warfare.

Úvod

Problematikou české (československé) emigrace a jejího působení v prostoru bývalé Jugoslávie se zabývala a zabývá řada autorů (J. Auerhan, J. Folprecht, J. Vaculík, J. Vojáček, J. Hanzl, F. Šesták a další). Cílem článku není pokračovat v jejich díle. K jeho napsání inspirovala autora skutečnost, že pochází ze Znojemska a při různých příležitostech se setkával s potomky bývalých jugoslávských partyzánů, kteří se po válce na Znojemsku usídlili. Rozhovory s nimi byly plně zajímavých, ale zároveň obtížně ověřitelných informací o životě ve Slavonii, kam se jejich předci v uplynulých staletích odstěhovali. Předmětem rozhovorů byl i jejich boj proti fašismu za 2. světové války a okolnosti osídlování pohraničí těsně po válce.

Výše uvedené skutečnosti vedly autora k myšlence prostudovat a analyzovat dokumenty uložené v Archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko (ASČ v RCh) a ve Státním okresním archivu ve Znojmě, pokusit se zmapovat osudy této komunity a věnovat se jejím osudům podrobněji. Neméně zajímavými se jeví i osudy těchto bojovníků a jejich rodin v poválečném období a hlavně jejich anabáze po návratu do staré vlasti a osídlování moravského pohraničí v letech 1945–1948. Motivací je i to, že při zkoumání příslušných archivů nacházel autor celou řadu nesrovnalostí, vzájemně si odporujících informací, ale i zjevně chybějících dokumentů ze zkoumaného období. Jedná se o poměrně málo frekventovanou problematiku, která nabízí možnost bádání nad souvislostmi mezi gerilovým bojem a každodenním životem, mezi válkou a následnou obnovou, ale i životem lidí ve vypjatých obdobích jejich života.

Z uvedeného je patrné, že prostor k bádání a s ním spojené hledání objektivních informací a následné formulování adekvátních závěrů ve výše zmíněných oblastech je velmi široký.

Podstatnou část archivu Svazu Čechů v RCh zabírají dokumenty týkající se působení našich krajanů v protifašistickém boji národů Jugoslávie ve druhé světové válce. Jde především o materiály mapující činnost 1. československé brigády Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii, která byla konstituována v říjnu 1943. Převážnou část jejich příslušníků tvořili příslušníci české menšiny z Daruvaru a okolí. Tyto dokumenty, které jsou podle vyjádření správce archivu velmi nepřehledné a neuspořádané, bude nezbytné podrobit hlubšímu zkoumání zaměřeného na zdokumen-

tování české menšiny ve Slavonii od jejich příchodu do konce druhé světové války a na období do roku 1950, kdy končí tzv. reemigrace. Problémem, na který badatel naráží při studiu dokumentů v AČS v RCH je že poměrně velká část dokumentů jsou kopie, jejichž originály jsou obtížně dohledatelné v dalších archívech (Záhřeb, Bělehrad).

Pohled na činnost českých spolků na území bývalé Jugoslávie se v jednotlivých obdobích měnil v závislosti na pozorovateli, či aktuální politické situaci v Čechách nebo Chorvatsku. Stejně tak se různí i nazírání na činnost českých partyzánů bojujících v řadách Národní osvobozené armády v čele s Titem. A konečně ani vnímání role navrátilých se příslušníků československé partyzánské brigády do poválečného Československa nebylo vždy jednoznačné.

Za 95 let od vzniku samostatné Československé republiky a posléze České republiky prošel náš politický systém mnoha změnami, které sebou přinesly mnohdy zásadní obraty v pohledu na uplynulá období, na události a osobnosti je doprovázející. V této souvislosti nelze nezpomenout měnící se pohled na postavení a úlohu legií v našich dějinách, roli Masaryka, Beneše, a úlohu prvorepublikové Československé branné moci v roce 1938. Ještě problematičtější byl vývoj pohledu na jednotlivé složky našeho protifašistického odboje na bojištích druhé světové války v letech 1945–1990. Týká se to vojáků bojující v pouštích severní Afriky, na východní frontě, nebo i v rámci RAF. Postavení vojáků – účastníků odboje – se měnilo od glorifikace až po kriminalizaci.

I zde však najdeme výjimku. Jsou to Češi, Moravané a Slováci, kteří se postupně usídlovali v tehdy uherském Chorvatsku, především v okolí Daruvaru ve Slavonii. Jednalo se o poměrně významnou národnostní menšinu, která si uchovala svoji identitu dodnes. A právě příslušníci těchto národů se významně zapojili do národně osvobozené hnutí v Němci obsazené Jugoslávii. Na jejich podíl na porážce fašismu se rádo zapomínalo a bohužel i zapomíná dodnes. Proč tomu tak bylo a je, je vcelku jasné. V období po roce 1948 ale i po roce 1989, tomu tak bylo proto že vůdce Národně osvobozené armády v Jugoslávii byl Josip Broz-Tito. V prvním případě protože dokázal prosadit vlastní směr rozvoje poválečné Jugoslávie bez ohledu na Sovětský svaz a v druhém případě proto, že to byl komunista. A příslušníci „našich národů“ tak nesli na svých ramenou cejch „nežádoucí složky odboje“. Neprávem, protože podle průběžných hlášení o počtu, národnostní a politickém hlášení u praporu a brigády se podíl komunistů včetně kandidátů pohyboval okolo ¼.¹ Pouze v krátkém období počátku osmdesátých let vyšlo několik publikací, z nichž lze čerpat. Je zvláštní, že i naše krajanské spolky v Jugoslávii, vydaly po druhé světové válce pouze několik publikací popisující především léta protifašistického boje. A i ty vyšly v relativně krátkém období přelomu 60-tých a 70-tých let.²

Příslušníci české menšiny se zapojili do protifašistického boje již od března 1939, což bylo v příkrém rozporu s oficiálním stanoviskem jugoslávské vlády, která se snažila o neutrální postoj k vývoji v Evropě. Češi v Jugoslávii pomáhali uprchlíkům z ČSR mířícím přes Balkán na západ do Francie a Anglie. Mnozí se k nim přidávali a ve Francii se hlásili do armády s cílem postavit se se zbraní fašistickému Německu.

1. československá samostatná brigáda Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii

Místem vzniku 1. československé samostatné brigády byla Slavonie, ve které od konce 19. století žila významná menšina Čechů a Slováků. Jednalo se především o okresy Daruvar, Pakrac,

¹ AČS RCH, Daruvar, fond (f.), Brigáda J. Žižky, karton (k.) VIII/2–4.

² Do tohoto období spadají i vědecké konference mapující boj českých a slovenských partyzánských jednotek v Jugoslávii. Příkladem je konference Revolučné odkazy XIV. vojvodinskej údernej slovenskej brigády z listopadu 1979. Sborník z ní vydalo nakladatelství OBZOR Novi Sad v roce 1980. Publikace se nachází v AČS v RCH.

Grubišno Polje a Garešnica. Největší podíl byl v Daruvaru, kde tvořil 23 % obyvatelstva. Na počátku roku žilo ve Slavonii 30 000 Čechů a Slováků. Okamžitě po okupaci Jugoslávie a vzniku Nezávislého státu Chorvatsko (NDH) byl zahájen tlak na národnostní menšiny – byly rušeny české školy, třídy, spolky a příslušníci těchto menšin byli vyzváni, aby požádali o chorvatské občanství – pokud ho dosud neměli. Spolkový majetek byl konfiskován a spolková činnost národnostních menšin byla postavena mimo zákon.³

Vzhledem k vazbám na „starou vlast“ (rozdělené a částečně okupované Československo) a represím ze strany ustašovského Chorvatska se významná část obyvatelstva Slavonie české a slovenské národnosti postupně zapojila do protifašistického odboje. V první fázi (r. 1941) tvořili příslušníci obou národů významnou část 1. slavonského praporu a od března roku 1942 druhého praporu 1. slavonského oddílu, kterému velel Čech Josef Vojáček zvaný Taras. Ve Slavonii zesílila aktivita partyzánů v průběhu roku 1942. Počty příslušníků protifašistických oddílů narůstaly, což vedlo ke vzniku 2. slavonského oddílu a spojením obou pak byla zformována 1. slavonská (12. chorvatská) brigáda, jejíž součástí byl od 3. 5. 1943 i 1. československý prapor, který byl založen rozkazem štábu III. operační oblasti národně osvobozenecých vojsk a partyzánských oddílů Chorvatska. Dne 24. 6. byl prapor zařazen do sestavy 17. brigády, jež byla součástí 10. (později 28.) divize.⁴ Za zmínku stojí, že hlavním úkolem praporu nebyl přímý boj proti okupantům, ale „politicky pracovat v masách Čechů a Slováků, aby hromadně přistupovali do jednotek národně osvobozovacího vojska“.⁵

Do prvních bojů zasáhl 1. prapor v rámci bojů hlavních sil partyzánských jednotek v Sutjesce. V době, kdy Titovy jednotky vedly těžké boje o přežití, snažil se štáb partyzánských jednotek zapojit co nejvíce svých oddílů na celém území Jugoslávie do boje proti okupantům a bránit tak zapojení dalších nepřátelských jednotek do boje proti hlavním silám partyzánů. bojová cesta praporu tak začíná 9. července 1943 u Koturiče a pokračovala v následujících dnech při přesunu jednotky k Sávě, kam dorazila 16. tohoto měsíce. Prapor kryl přechod jednotek brigády přes řeku a v bojích ztratil 12 svých bojovníků včetně velitele první roty Gustava Matějky. Ve střetech následujících dnů ukořistili vojáci praporu množství zbraní munice a dalšího materiálu. Svůj úkol splnili a vrátili se do Slavonie. Tam se prapor zapojil do bojů u Drenského Slatiniku, Drenje a Krndii. Po ukončení bojů byl prapor vyvážen ze 17. brigády a začal naplňovat kroky vedoucí k provedení reorganizace na samostatnou brigádu. Zároveň byl prapor přemístěn na Daruvarsko – tedy do prostoru s největší koncentrací Čechů a Slováků. Věhlas, který získal v bojích proti nepřátelům, vzbudil u krajanů zájem zapojit se do protifašistického boje. Počty praporu se zdvojnásobily a bylo možno přistoupit k formování brigády, která vznikla na základě rozkazu č. 16 štábu VI. sboru vydaného dne 26. 10. 1943.⁶ Tímto rozkazem byla zformována 1. československá brigáda z 1. československého úderného praporu, 1. posávského úderného praporu a částí XII. úderné brigády – zároveň byl velitelem brigády ustanoven – Milan Joka, politickým komisařem Josef Vojáček, náčelníkem štábu Antonín Doležal a informativním důstojníkem Josef Hanzl.

Brigáda měla v době svého vzniku tři prapory o celkovém počtu 289 Čechů a Slováků, 201 Srbů, 69 Chorvatů a 20 příslušníků jiných národů.⁷ Počty se však měnily prakticky každodenně a v průběhu bojů v letech 1943–1945 kolísaly od 500 do 1200. Z denních výkazů počtů vyplývá

³ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda Jana Žižky, k. VIII/3, Referát delegace Svazu Čechů v Jugoslávii pro III. sjezd krajanů v Praze 1948.

⁴ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda Jana Žižky, k. VIII/3, Rozkaz štábu III. operační oblasti.

⁵ AČS RCH, Daruvar, f. Československý svaz, k. 9, HISTORIAT Josip Hanzl (rukopis), český abstrakt, s. 2.

⁶ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda Jana Žižky, k. VIII/4 Rozkaz č. štábu VI. korpusu.

⁷ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda J. Žižky, k. VIII/2–4.

i jeden zajímavý moment, a to v údobích snížené bojové aktivity nebo problémů se zásobováním se snižoval počet osob i pod 300.⁸ Velení a štáby byly mezinárodní, pouze první prapor, kterému velel Josef Kubíček, byl útvarem ryze českým. Ostatní prapory byly mezinárodní. Do bojů se brigáda zapojila v rámci XII. divize nejdříve v bojích o město Vitrovice a u Djakova a v Grašenici. V bojích získala brigáda nejen prestiž a zkušenosti, ale i značnou kořist. Ta byla hlavním zdrojem výzbroje. Ze zprávy z 21. prosince 1943 plyne, že brigádu tvořilo 571 mužů a 29 žen a ve výzbroji bylo 638 pušek, pět samopalů, jedna protitanková puška, 34 kulometů různých typů, protitankové dělo, tři lehké a jeden těžký minomet a 33 pistolí.⁹ Situaci v zabezpečení zbraní však komplikovala typová pestrost kořistních zbraní. Do jednotlivých modelů ručních zbraní byl nedostatek munice, mnohdy chyběla vůbec.¹⁰

Další reorganizaci prodělala brigáda 25. února 1944 a po ní byla prakticky národní – tedy složená z Čechů a Slováků. Na jaře tohoto roku vedla brigáda boje s Němci, ustašovci a domobranou mezi Daruwarem a Časnou. Nejvýznamnějším střetem byl boj o Podravskou Slatinu, při kterém byla jednotkami VI. sboru zlikvidována posádka v počtu 600 mužů. Po těchto bojích se jednotka stáhla do Daruvaru. V této oblasti plnila mimo jiné i významný úkol ochrany krajanů, při čemž byla průběžně doplňována z jejich řad. Tam se také zapojila do obrany území před jarní ofenzivou fašistů, do které bylo zapojeno 35 000 mužů a 100 tanků podporovaných letectvem. I v tomto případě se podařilo nepřátelské jednotky odrazit. V letních měsících roku vedla 1. brigáda ve spolupráci s dalšími jednotkami boj proti posádkám fašistů rozmístěných ve Slavonii. Nejtvrďší boje byly vedeny v srpnu kdy byla mimo jiné sestřelena i dvě nepřátelská letadla. Dne 16. září byl osvobozen Daruvar a brigáda obdržela od našich krajanů bojovou zástavu. Na podzim se přesunula do blízkosti železniční trati Záhrab – Bělehrad, kde prováděla diverzní akce narušující dopravu na této důležité dopravní tepně. Největší akcí slavonských partyzánů od začátku války byly boje o Našice ve dnech 18.–24. listopadu. Po bojích u Našic se do brigády přihlásila řada dobrovolníků ze slovenských obcí z okolí. To umožnilo vytvoření 3. praporu. Celkem měla brigáda víc než 1000 vojáků, z nichž bylo 915 Čechů a Slováků. Velitelem se stal Antonín Růžička a náčelníkem štábu Josef Hanzl.

Na konci roku 1944, kdy se do bojů v Jugoslávii zapojila postupující Rudá armáda, se změnila taktika fašistických jednotek. Stáhly se do velkých měst a změnily je v pevnosti, které hodlaly bránit až do konce. I. brigáda se zapojila do útoku v prostoru Djakovo – Osijek. Nepřítel zde ve značné míře používal tanky, proti nimž neměla brigáda adekvátní obranu.

Organizace brigády na konci roku 1944 je zajímavá z hlediska plnění taktických úkolů při partyzánském způsobu vedení boje. Pro organizaci takovýchto jednotek je typické členění do malých jednotek schopných plnit dílčí úkoly samostatně, a to především na stupni rota a prapor. V případě nutnosti a vedení rozsáhlých operací byly roty nebo prapory posíleny dalšími složkami brigády. Organizace brigády je na obrázku, složení 2. a 3. praporu bylo totožné s prvním. Ve schématu jsou použity některé ne zcela běžné výrazy, které jsou však poplatné roku 1944. Intendanční skupina praporu zabezpečovala zásobování potřebným materiálem. V rotě zbraní byly soustředěny podpůrné zbraně – kulometry, minomety protitankové prostředky. Do brigádní skupiny služeb patřilo zásobování, veterinární služba a skupina oprav materiálu. Agitprop zabezpečoval propagandu, mimo jiné vydával brigádní noviny.¹¹

⁸ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda J. Žižky, k. VIII/ 4, Spisak 29. II. 1944.

⁹ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda J. Žižky, k. VIII/2.

¹⁰ AČS RCH, Daruvar, Grada za historiu narodnooslobodilačkog parketa u Slavoniu, Kniga X, Slavoniski Brod 1984, s. 391.

¹¹ V tomto odstavci čerpá autor článku z chorvatsky psaného originálu organizace brigády. Překlad autor článku.

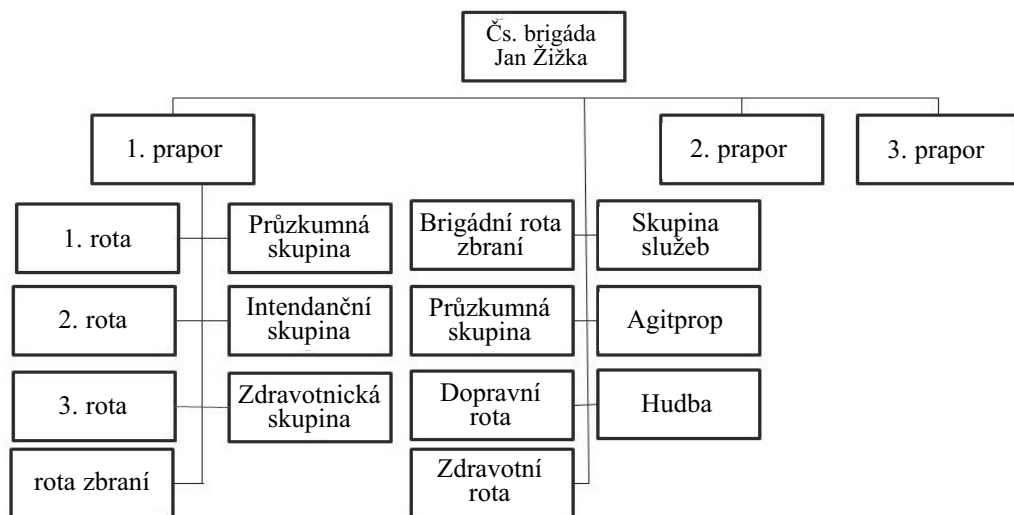

Schéma brigády z konce roku 1944¹²

V bojích na přelomu roku se brigáda značně vyčerpala a v lednu roku 1945 se její činnost omezila na jednotlivé diverzní akce a na boje související s obranou osvobozených území před pronikajícími Němci. V těchto bojích padl velitel brigády a na jeho místo nastoupil Josef Růžička. Dalším úkolem slavonských jednotek bylo udržet strategické průsmyky a komunikace a bránit tak nepříteli manévrovat v týlu postupující fronty. V těchto bojích se příslušníci brigády setkali s 16. vojvodinskou brigádou, která byla převážně tvořena Slováci usídlenými v okolí Nového Sadu. Dne 6. února zahájil nepřítel frontální ofenzívu proti jednotkám v prostoru brigády. Měl několika násobnou převahu, což přinutilo jednotky partyzánů stáhnout se do hor. Situace byla velmi nepřehledná, útoky nepřítele pokračovaly. Do přímého boje zasáhl i velitel brigády, který dne 7. února padl při obsluze kulometu. Prapory brigády ustupovaly před tlakem nepřítele do Požežské kotliny, kde se rozptýlené jednotky brigády soustředily a posléze přešly do protiútoků. Soustředěným úsilím všech jednotek 12. divize se podařilo nejprve vyčistit hory od nepřátel a následně prolomit obklíčení, ve kterém dosud bojovaly. Po těchto bojích byla brigáda opět odvelena na Daruvarsko, kde bránila před nepřítelem osvobozená území. Posledním partyzánským pochodem brigády byl přechod fronty, který skončil 15. dubna u Drenjského Slatniku.

Činnost brigády sledovala v průběhu války Československá exilová vláda v Londýně. O vzájemných vazbách svědčí např. dopis zasláný londýnské vládě v říjnu r. 1944, s žádostí o pomoc při naplňování národních zájmů.¹³ Tento dopis byl napsán a odeslán v období, kdy se podařilo osvobodit Daruvar a jeho okolí od Němců a probíhalo období obnovy činnosti Československého svazu. Košická vláda Zdeňka Fielringera oslovila příslušníky brigády v několika dopisech, které, jak svědčí jeden¹⁴ z nich, měly spíše deklarativní charakter a vyjadřovaly morální podporu. Na konci května byla brigáda rozpuštěna a její příslušníci přešli do nově se formu-

¹² AČS RCH, Daruvar, f. Československý svaz, k. 9, HISTORIAT Josip Hanzl (rukopis), s. 87. Pro úplnost nutno poznamenat, že početně se jednalo o jednotky poměrně malé. Podle dnešních měřítek brigáda odpovídala dnešnímu praporu, prapor rotě a rota četě.

¹³ AČS RCH, Daruvar, f. ČSS v Chorvatsku, k. A1, Dopis vládě ČSR, č. 4/44, Daruvar 14. 10. 1944.

¹⁴ HEROUT V.: *Reemigrace Čechů z Chorvatska*, Jednota, 2010, s. 10.

jících ozbrojených sil Jugoslávie. Z hlediska osudů příslušníků 1. československé partizánské brigády Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii jsou důležitá dvě data. Prvním je 5. srpen 1945 a druhým 12. září téhož roku. V srpnu se konal v Daruvaru 1. poválečný krajanský sjezd, na něm zaznělo: „ *Víme, že je povinností každého z nás převzít na sebe úkol a stát se strážcem hranic nejen Československa, ale slovanského světa vůbec ...*“.¹⁵

Závěr

Dne 12. září 1945 nastoupili bojovníci 1. československé samostatné brigády Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii v Praze na Staroměstském náměstí, kde z rukou tehdejšího ministra obrany generála Ludvíka Svobody převzali nejvyšší státní vyznamenání, které jim udělil prezident republiky Edvard Beneš. Tak skončila bojová cesta této jednotky.

Na přehlídku odjela skupina 250 bojovníků 23. srpna 1945.¹⁶ Obyvatelé Prahy je uvítali 9. září a následně se jim dostalo přijetí u nejvyšších státních představitelů. Ministr obrany Ludvík Svoboda předal více než stovce z nich státní vyznamenání.¹⁷ V té době československá vláda jednala o znovuosídlení československého pohraničí a zabývala se tedy i otázkou reemigrace. Příslušníkům brigády byla nabídnuta možnost usídlit se na jihu Moravy. Ti možnosti využili a více než 160 z nich se i se svými rodinami usídlilo v Jiřicích, Mišovicích, ale i jinde v regionu. Další přicházeli na jižní Slovensko, do okolí Liberce, ale také do Plzně a jiných částí poválečné republiky.

Jak bylo uvedeno v úvodu, prostor k bádání a s ním spojené hledání objektivních informací a následné formulování adekvátních závěrů v oblasti zkoumání činnosti příslušníků 1. čs. brigády je velmi široký. Lze jej rozdělit do dvou základních oblastí. Jedna z nich je vojenská. Dosud prostudované a analyzované dokumenty ukazují další rozměr zkoumané problematiky. Jsou to vlastní bojové akce v podstatě gerilových útvarů v týlu protivníka. Ty tvořily jen velmi malé procento aktivit. Velmi podnětná je i možnost dokumentovat dobové formy koexistence s civilním obyvatelstvem, způsoby zásobování, doplňování a výcviku atd. Za zmínku stojí také kontinuálně vedené informační operace, civilně vojenská spolupráce při správě dobytých území nebo edukační činnost v rámci jednotek brigády. Druhou oblastí jsou lidé a jejich život před válkou, v letech 1938–1945 a po ní. Jak se vyvíjely jejich názory přístupy a osudy. Obě složky je však nutno hodnotit ve vzájemných souvislostech komplexně. Daruvarský archív zcela jistě nebyl využit beze zbytku. Ale i ta malá část, kterou se podařilo dosud prozkoumat, ukazuje další možnosti v badatelské činnosti v Bělehradě a Záhřebu.

Ing. Pavel Zona, Ph.D.
Katedra vojenského umění
Fakulta vojenského leadershipu
Univerzita obrany
Kounicova 65
662 10 Brno
Česká republika
e-mail: pavel.zona@unob.cz

¹⁵ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda Jana Žižky, k. VIII/3, Referát delegace Svazu Čechů v Jugoslávii pro III. Světový sjezd krajanů v Praze 1948.

¹⁶ AČS RCH, Daruvar, f. ČSS v Chorvatsku, k. A-1, č. 133/45.

¹⁷ AČS RCH, Daruvar, f. ČSS v Chorvatsku, k. A-1, dopis Československé vojenské mise v Bělehradě z 29. 9. 1945.